

คุณค่าของจิตรกรรมภาพเหมือน

โดย

สวัสดิ์ ตันติสุข

อาจารย์ใหญ่โรงเรียนช่างศิลป์

กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร

และ

สนิท ดิษฐพันธ์

ช่างศิลป์เอก กองหัตถศึกษา กรมศิลปากร

เอกสารการบรรยายและอภิปราย

เกี่ยวกับศิลปสมัยปัจจุบัน

ของกรมศิลปากร อันดับที่ ๓

คุณค่าของจิตรกรรมภาพเหมือน

โดย

สวัสดิ์ ตันติสุข

อาจารย์ใหญ่โรงเรียนช่างศิลป์

กองศิลปศึกษา กรมศิลปากร

และ

สนิท ดิษฐพันธ์

ช่างศิลป์เอก กองหัตถศึกษา กรมศิลปากร

เอกสารการบรรยายและอภิปราย

เกี่ยวกับศิลปสมัยปัจจุบัน

ของกรมศิลปากร ฉบับที่ ๓

เอกสารการบรรยายและอภิปราย

เกี่ยวกับศิลปสมัยปัจจุบัน

อันดับที่ ๑ ศิลปะคืออะไร

อันดับที่ ๒ การดูภาพจิตรกรรมต่างๆ ไป

อันดับที่ ๓ คุณค่าของจิตรกรรมภาพเหมือน

คำนำ

หนังสือคำบรรยาย คุณค่าของจิตรกรรมภาพเหมือน
ของนายสวัสดิ์ ตันติสุข และนายสนิท ดิษฐพันธ์ น
จะช่วยให้ผู้อ่านมีความเข้าใจในคุณค่าของศิลปประเภท
นี้เพิ่มขึ้น และถ้าได้ติดตามการบรรยาย ณ หอสมุด
แห่งชาติต่อไป เกี่ยวกับศิลปสมัยปัจจุบันทุกราวก็
เป็นที่น่าสนใจได้ว่า ท่าน จะ ได้ มีความเข้าใจในศิลป
พอสมควร

ธีรธำมณ

กรมศิลปากร

๒๘ เมษายน ๒๕๑๒

สวัสดีครับ ท่านผู้ฟังที่เคารพ และนักเรียนที่รัก

เมื่อเดือนก่อนผมได้เรียนอธิบายเกี่ยวกับการจัดกรรม
ทัวๆ ไปไว้แล้ว วันก่อนที่จะพูดเรื่องคุณค่าของจิตรกรรม
ภาพเหมือน ผมก็ขอเรียนย่อๆ ในเรื่องที่ได้พูดไว้ สำหรับ
ท่านผู้ฟังบางท่านที่ไม่ได้มาฟังในคราวก่อนด้วยครับ

ศิลปะเป็นสิ่งสะท้อนชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมของ
เรา จิตรกรรมก็นับเป็นวิจิตรศิลป์อย่างหนึ่ง ได้แบ่งจิตร-
กรรมของไทยเราออกเป็น ๒ อย่างคือ อย่างหนึ่งเป็นแบบ
ประเพณีนิยมที่ทำสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน เช่นที่เราเห็นใน
งานจิตรกรรมภาพรามเกียรติ์ ภาพพุทธประวัติ เป็นต้น
ซึ่งมีลักษณะวิธีการเขียนเป็นของไทยเรา ส่วนใหญ่ของผู้ที่ได้
สร้างสรรค์งานศิลปะประเภทนี้สิ้นชีวิตแล้ว ได้ฝากงานไว้เป็น
มรดกตกทอด และให้เราได้ค้นคว้าศึกษาหาความรู้ มิได้มี
คุณค่าทางจิตรกรรมเท่านั้น ยังมีคุณค่าทางโบราณคดีอีกด้วย
อีกอย่างหนึ่งเป็นงานศิลปะที่เราเรียกกันว่า ศิลปร่วมสมัย หรือ
ศิลปสมัยใหม่ที่เราทำกันอยู่ทุกวันนี้ โดยที่ชีวิตในปัจจุบัน
ของเราได้เปลี่ยนแปลงไปจากแต่ก่อนมาก เราได้รู้ได้เห็น
ได้ทราบ และได้ใช้ชีวิตในโลกยุคปัจจุบัน ซึ่งหลายต่อหลาย

อย่างแต่ก่อนไม่มี หรือว่าไม่น่าจะเป็นไปได้แต่ก็เป็นไปแล้ว เช่น เราบินไปได้เร็วยิ่งกว่านก หรือได้ทราบว่ามีมนุษย์เรา ตีตัวจะไปทัศนาศรโลกพระจันทร์กันแล้ว กรรมวิธีวัสดุต่างๆ ที่ใช้ในงานจิตรกรรมก็ได้มีการเปลี่ยนแปลง วิวัฒนาการไปมาก เราไม่เพียงแต่จะเขียนรูปด้วยสีฝุ่น สีผง อย่างแต่ก่อนเท่านั้น ยังได้เขียนด้วยสีน้ำ สีชอล์ค สีน้ำมัน และอื่นๆ อีกด้วย และก็ได้พยายามศึกษาค้นคว้าหาเทคนิคใหม่ๆ มาปฏิบัติ นี่แหละครับที่ทำให้งานจิตรกรรมหรือศิลปะประเภทอื่นของเรา ได้เปลี่ยนแปลงไปจากโบราณ และทุกๆ ชาติก็เป็นเช่นเดียวกัน ศิลปทงแบบประเพณีนิยมและแบบร่วมสมัย^๕ ได้รับการทำนุบำรุงส่งเสริมควบคู่พร้อมกันไปทั้ง ๒ อย่าง

ต่อจากนั้น^๕ ผมได้เรียนแนะนำถึงหลักเกณฑ์ในการคุณภาพจิตรกรรมต่างๆ ไป คือว่า คุณอย่างไรจึงจะเกิดความนิยมชมชอบ และรู้ถึงคุณค่าของงานศิลปนั้น^๕ ผมได้เรียนไว้ดังนี้ครับ

ขั้นแรก^๕ ขอให้ท่านทำใจให้เป็นกลางก่อน โดยไม่มีอคติ หรือเข้ากั้^๕ บั^๕ รุ^๕ ป^๕ นั้น บ่อยๆ ให้ความดีความงามของงานจิตรกรรมนั้น^๕ สะท้อนเข้ามาถึงตัวท่านเอง ถ้ามีคุณค่า ท่านก็จะ

เกิดการประทับใจขึ้น ให้ความรู้สึกนึกคิดแก่ท่านได้ เกิดมีชีวิตชีวาขึ้น ไม่เป็นแต่เพียงรูปเฉยๆรูปหนึ่งเท่านั้น ในข้อนี้ถ้าระดับความรู้ทางศิลปะของผู้ดูเทียบได้กับคุณค่าของงานศิลปนั้น ก็จะรับได้เต็มที่ หากไม่ถึงก็จำเป็นต้องได้รับการแนะนำ หรือศึกษาเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้เข้าใจและเข้าถึงคุณค่าของงานศิลปนั้น

ต่อไปก็เป็นแบบฉบับการเขียน ถ้าท่านติดตามผลงานศิลปะของจิตรกรบางคน ท่านจะเห็นว่าแต่ละคนนั้นแสวงหาแบบฉบับการเขียนเป็นของตนเอง ซึ่งจัดเป็นคุณค่าสำคัญอย่างหนึ่งในงานจิตรกรรมเช่นเดียวกับลีลาสำนวนการเขียนของนักประพันธ์ ซึ่งต้องใช้เวลาแสดงความสามารถ จนเป็นที่ยอมรับกัน

จากนั้นก็ถึงเรื่องการใช้สี น้ำหนัก การจัดวางองค์ประกอบ และอื่นๆ อันเกี่ยวกับทฤษฎีของศิลปะ ใช้ได้ถูกต้องเข้ากับเรื่องราว มีความกลมกลืนเป็นอันดีหรือไม่ ยิ่งถ้าผู้ชมได้รู้และเข้าใจในเทคนิคการปฏิบัติด้วย ก็จะช่วยให้เห็นและเข้าถึงคุณค่าของงานศิลปมากขึ้น

ขั้นสุดท้าย อยู่กับการประสานสัมพันธ์กัน รวมเป็น
เอกภาพ จากจุดใดจุดหนึ่งในรูป แล้วก็ค่อยๆ คุไปจนกระทั่ง
จบรูป หรือจะดูตั้งแต่ข้างเขียนแต่ละพู่กันที่แรกแล้วก็เขียนไป
แก้ไป หรือบางที่ไม่ต้องแก้ ทำเสร็จไปแล้วก็เดียวจนกระทั่ง
เสร็จ เช่นข้อรับรองผลงานนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างมีความ
ประสานสัมพันธ์กันหมด ไม่มีอะไรสะกูดให้เสียความรู้สึกเลย
เช่นนี้^{๕๕} จัดเป็นคุณค่าสำคัญของงานจิตรกรรมด้วย

ผมได้เรียนอธิบายไว้อย่างนี้แหละครับในครั้งก่อน เพื่อ
ท่านผู้ฟังจะได้ใช้เป็นแนวทางพิจารณาคุณภาพจิตรกรรม และ
เข้าใจว่าจะนำมาใช้ในการดูจิตรกรรมภาพเหมือนวันนั้น ก็คง
จะใช้ได้

วัน^{๕๖} เราเลือกหัวข้อว่า “คุณค่าของจิตรกรรมภาพ
เหมือน” ผมเชื่อว่าหัวข้อนี้คงจะเป็นที่สนใจแก่ท่าน เพราะ
อย่างน้อยที่สุดท่านเองก็เคยได้ถ่ายรูปไว้ ซึ่งเป็นภาพเหมือน
ตัวของท่านเอง แต่นั่นเป็นภาพถ่ายเราจะพูดถึงรูปเหมือน
ที่เป็นภาพเขียนซึ่งเป็นงานศิลปะอย่างหนึ่ง ปัจจุบันมีจิตรกร
ซึ่งเขียนภาพเหมือนไม่มากนัก เพราะว่าต่างก็มีความถนัดกัน
ไปคนละอย่าง บางคนอาจจะชอบเขียนภาพนิ่ง ภาพทิวทัศน์

และอื่นๆ ผมคิดว่าวันนี้เป็นโอกาสดีของท่านผู้ฟัง ที่อาจารย์
สนิท ติษฐพันธ์ ซึ่งปัจจุบันท่านก็ยังเขียนภาพเหมือนอยู่
และเป็นผู้หนึ่งซึ่งผมเองได้รับความรู้ทางจิตรกรรมจากท่านมา
ด้วย จะได้มาช่วยเรียนอธิบายถึงเรื่องเกี่ยวกับภาพเหมือน
เริ่มแรกผมขอให้ อาจารย์สนิท ช่วยเรียน อธิบายก่อนว่า ที่
อาจารย์ชอบเขียนภาพเหมือนนั้นมีความเป็นมาอย่างไร ให้ท่าน
ผู้ฟังได้มีความเข้าใจบ้างตามสมควรครับ

สนิท— ความจริงนะครับ ต้องมีใจรักเป็นพื้นฐาน
เสียก่อน เมื่อสมัยผมอายุได้ ๑๒—๑๓ ปี
ผมเจ็บเหงาเพราะไม่มีเพื่อนฝูงเด็ก ๆ เล่น
ข้าง ๆ บ้าน ท่านผู้ใหญ่คือคุณพ่อของผม
ได้รับของขวัญชิ้นหนึ่ง เป็นรูปปั้นมาจาก
เมืองนอก เป็นรูปปั้นเด็กหัวเราะ บินได้คิ
มาก ผมในวัยนั้นพอเห็นรูปแล้ว รู้สึกว่าพอ
ใจเป็นอย่างยิ่ง ที่รูปนั้นประทับใจผมมาก
ผมจึงเอาเข้าไปเก็บในห้อง เนื่องจากมีใจรัก
อยู่ครับ ก็จึงได้เอาดินมา.....เอ.....คิดว่า

ถ้าจะดูอย่างเดียวคงจะไม่พอเสียแล้ว ผมจึง
 ขุดดินที่บ้านข้างบ่อนั้นแหละครบชั้นมาบ้น
 บ้นเลียนแบบอย่างนั้น เลียนแบบเพราะว่า
 ใจรัก อยากทำให้สวยเหมือนรูป รูปนั้น
 เป็นเด็กหัวเราะอย่างบริสุทธิ์ เห็นแล้วรู้สึก
 สบายใจ ผมคิดว่าผมชอบมาก ก็เลยบ้น
 จนเสร็จ แต่คิดว่าบ้นอย่างเดียวน่าจะไม่พอ ต่อ
 ไปวันหลังก็พยายามเขียน เขียนรูปนั้นอีก
 รูปเดียวนั้นแหละครับ หักเขียนชั้นแรกก็
 เอาด้านข้างก่อน มันง่ายหน่อย มีตาข้าง
 เดียว จมูกก็ด้านเดียว ปาก คาง คือรูปข้าง
 นี้ง่ายกว่ารูปตรง เห็นสันจมูกได้ง่าย มีปาก
 มีคาง มีอะไรรู้สึกเขียนเส้นน้อยๆ ได้ง่าย
 ผมก็หักไป หักด้านข้างพอใช้ได้แล้ว ที่นี้
 ก็ด้านตรงบ้าง และด้านเสี้ยวนิดหน่อย ก็
 ทำไปด้วยเข้าใจว่าใจรัก เหตุผลอย่างอื่น
 ก็คงไม่มีอะไร ท่านผู้ใหญ่คือคุณแม่เห็นว่า
 เอ...ถ้าจะให้เรียนหนังสือคงจะไปไม่สำเร็จ

ก็เห็นแต่ซีตๆ เขียนๆ อยู่ท่านก็อุตส่าห์พาผม
 ไปโรงเรียนเพาะช่าง เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี ไป
 ถึงโรงเรียนเพาะช่าง ครูบาอาจารย์เขาบอก
 ว่าปิดแล้วรับไม่ได้เสียแล้ว เพราะปีนี้เขา
 สอบกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว ท่านผู้ปกครอง
 ท่านก็ถามผมว่า ยังจะอยากเรียนอีกไหม
 ผมบอกว่าผมยังอยากเรียนครับ ถ้าไม่มีที่
 เพาะช่างแล้วที่ไหนล่ะ อ้อ.. ดูเหมือนจะมี
 ที่ศิลปากร เพื่อนของคุณแม่ท่านบอกไว้
 ผมกับคุณแม่ก็มากรมศิลปากร มาถึงก็รู้ว่า
 มีชาวต่างประเทศคนหนึ่ง สมัยนั้นก็มี
 ศาสตราจารย์ โคโรโด เฟโรจี ท่านเป็น
 ชาวอิตาลีเลย หรือผู้ที่รู้จักท่านในนาม
 ศาสตราจารย์ ศิลป พีระศรี ท่านก็มาสอน
 บัณฑิตเขียน โรงเรียนกรมศิลปากรเวลานั้นก็
 เป็นโรงเรียน ประณีตศิลป์ ตั้งมาได้ ๓ ปี
 แล้ว และจะต้องเข้าไปสอบในห้องนั้น
 พอผมเข้าไปท่านอาจารย์บอกว่า แหม...ตัว

เล็กนิดเดียว และเขาก็สอบกันไปหมดแล้ว
จะเรียนไหวหรือ ยากนะ แต่ว่าก็ลองดู
ท่านก็กรูบบั้นมารูปหนึ่ง ผมก็ตั้งใจมาก
พอได้กระดาษมาก็เขียนใหญ่เขียวครับ คือ
เขียนได้โดยไม่ใช้อย่างลบเลย เพราะว่ารูป
นั้น คือรูปเด็กหัวเราะ กล้ายๆ ที่ผมเคย
เขียน ไม่ได้ตั้งใจเลยครับ ไปเผอิญคล้าย
กันเข้า คือหมายความว่า ผมมามีอาชีพ
ช่างเขียนก็โดยบังเอิญ คือคุณพ่อได้รื้อบั้น
มาโดยบังเอิญ แล้วอดไม่ได้ก็เขียนกันไป
เมื่อมาสอบเข้าโดยที่เขาสอบกันหมดแล้ว
เข้าไปเรียนกันหมดแล้ว ๑๒ คน ผมเลย
ต้องเป็นคนที ๑๓ ท่านบอกว่าพรงันมา
เรียนได้เลย

ท่านอาจารย์ศิลปบอกว่า เห็นฝีมือ
แล้วเรียนได้ เพราะสามารถเขียนเสร็จได้
รวดเร็ว ผมว่าไม่ใช่ผมมีกิฟอะไรสูงหรอก
ครับ เพราะมันอดทนไม่ได้ เขียนอยู่บ่อยๆ

ก็ได้เข้าเรียนโดยบังเอิญเหมือนกัน เมื่อ
เวลาผมเรียนนั้น สมัยที่ห้องอธิบดีปัจจุบัน
แต่เดิมเป็น ห้อง สติวติโอใหญ่ เป็น ห้อง
เขียนภาพพอร์ตเทตโดยเฉพาจะมีมานสีแดง
อยู่ข้างหลังแล้วก็ผู้ที่เป็นอาจารย์สอนผมนั้น
คือ คุณพระสรลักษณ์ลิขิต ท่านเป็นจิตรกร
ฝีมือเยี่ยมใน สมัยรัชกาลที่ ๕ ท่านเป็น
จิตรกรคนแรกที่ได้รับเงินเดือนในเวลา
เรียนเดือนละ ๕ บาท โดยที่ ท่าน บอกว่า
สมัยก่อนนั้นให้คนมาเรียนมาเขียนภาพคน
เหมือน ไม่มีใครอยากมาเรียน เพราะมัน
ยากแสนเข็ญ และก็ต้องเรียนกับชาวต่าง
ประเทศ เพราะในยุคนั้นพระพุทธเจ้าหลวง
ท่านกำลังปรับปรุงบ้านเมือง มีการก่อสร้าง
พระที่นั่ง ท่านสั่งช่างเข้ามาจากต่างประเทศ
ท่านอาจารย์ของผม คุณพระสรลักษณ์ลิขิต
นั้น ท่านก็เริ่มเรียน พอเรียนได้เดือนแรกก็
ได้เงินเดือนละเดือนละ ๕ บาท ท่านก็

เรียน ได้ความรู้ ไปจนกระทั่งมีฝีมือลายมือ
ดี เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงท่านเสด็จไปยุโรป
ท่านก็ตามไปด้วย เวลาพระพุทธเจ้าหลวง
ทรงให้ช่างเขียนภาพพอร์ตเทตที่ไหน ท่าน
อาจารย์ผมก็ต้องไปเฝ้าอยู่ด้วย พอพระพุทธ
เจ้าหลวงจะเสด็จกลับ พระองค์ท่านก็บอก
ว่าให้อาจารย์ผมอยู่ที่นี้แหละ ให้คุณพระ
สรลักษณ์ ข. อยู่ ที่นั่นดูแลฝึกหัดเขียน ไปใน
ตัว ท่านก็เล่าให้ผมฟัง ผมก็เกิดสนุกเพราะ
ท่านบอกว่า ผู้ที่เขียนคนได้ด้นนี้ยอมทำ
ศิลปะทุกอย่างได้ เพราะการเขียนคนเหมือน
ได้ ซึ่งนับว่ายากที่สุด ก็ต้องเขียนอย่างอื่น
ที่ง่ายกว่าได้เหมือนกัน ตั้งแต่บัดนั้นกับประทับใจ
ผมเลยหัดเขียนภาพกับท่าน แต่ว่าแบบ
แผนของท่านในสมัยนั้น ท่านละเอียดลออ
เหลือเกินครับ เวลาผมเขียนอะไรต่างนึก
ท่านก็ไม่ยอม ท่านบอกต้องแกะให้ละเอียด
ทำหยาบไม่ได้ ท่านบอกว่า เวลาเขียน

มันหยาบไปเอง อย่าไปทำหยาบเลย ผม
 เลยต้องติดนิสัยมาอย่างนี้ เคี้ยวมันก็ยังเขียน
 หยาบไม่ได้ จะหยาบอย่างไรมันก็ยังไป
 แตะตรงที่ต่างทุกที ต่อมาเมื่อเรียนกับท่าน
 อาจารย์พระสรลักษณ์แล้ว ในทฤษฎีนั้น
 ท่านอาจารย์ศิลปก็มาตรวจตรา และสอน
 ให้เรียนกายวิภาคด้วย เวลานั้นท่านให้ข้าม
 ฟากไปเรียนที่ศิริราช ไปเรียนกายวิภาค
 ท้องต่งแต่กะโหลกศีรษะ กระดูกซี่โครง
 เลยไปจนถึงเท้า กล้ามเนื้อทุกชิ้นทุกอัน
 มีหน้าที่และทำงานอย่างไร ไปเรียนครึ่งนั้น
 เมื่ออายุได้ ๑๗ ปี ก็ไปเรียนที่โรงพยาบาล
 ศิริราช เรียนอย่างเดียวกับหมอ เมื่อความ
 รู้เพิ่มขึ้น และท่านให้เขียนพอร์ตเตททุกวัน
 เพราะอยู่กับครูเขียนภาพเหมือนเลยต้องนั่ง
 เขียนพอร์ตเตททุกวัน ดอกไม้กันนานๆ ครั้ง
 หนึ่ง ตอนเวลาอาจารย์พระสรลักษณ์ลี้ขิต
 ท่านทำงานของท่านก็แบ่งไปนิดๆ หน่อยๆ

เราก็กอยๆ คอยสังเกตท่าน เวลาสอบก็
 สอบภาพเหมือน สอบภาพดอกไม้ ซึ่งต้อง
 ใช้ฝีมืออย่างละเอียดเพราะในสมัยก่อนโน้น
 เมื่อสมัย ๔๐—๕๐ ปี ในยุโรปเพิ่งตื่น
 สมัยใหม่ก็จริง แต่ว่าเขายังไม่ให้เข้าใน
 สถานที่หลวงคือติดไว้ในมิวเซียม สิ่งที่จะ
 เข้าได้คือ ฝีมือประณีต มีชีวิตชีวา เหตุ
 อันนี้ทำให้ผมมีใจรักในการเขียนภาพคนขึ้น
 เพราะว่าครูอาจารย์ท่านก็ชำนาญทางนี้ แต่
 ไม่ใช่เพราะผมมีนิสัยนะครับ ที่เป็นไปได้
 ก็เพราะได้อาจารย์ดีท่านสอนก็เป็นมาอย่าง
 นี้ นี่เป็นขั้นแรกที่ผมสนใจในวิชาทาง
 จิตรกรรมภาพเหมือน

สวัสดี —

ต่อไปผมขอให้อาจารย์สนิทช่วยเรียนอธิบาย
 ถึงการดูจิตรกรรมภาพเหมือนต่ออีกหน่อย
 เถอะครับ ว่าเหมือนอย่างไรที่เป็นศิลป
 อาจารย์ช่วยเรียนอธิบายด้วย

สนิท —

คือเหมือนอย่างไร จึงจะเป็น ศิลป หรือ
 Work of Art นั้น ผมบอกได้ว่ามันต้องมีชีวิตชีวาในรูป คือเขียนคนแล้วก็ต้องรู้สึกว่าเป็นคนนั้นเป็นคล้ายจริงๆ ตอนนั้นเมื่อผมยังศึกษาอยู่ อาจารย์ก็บอกว่าจะต้องเหมือนกับคนนั้นมีชีวิตชีวาจริง เหมือนกับคนนั้นมองเราเหมือนอยากจะพูดกับเรา คือหมายความว่า เราดูรูปแล้วรูปก็เหมือนจะเป็นมิตรกับเรา หรือถ้าท่านเป็นผู้หลักผู้ใหญ่มีเกียรติคุณ มาก มีความสง่างาม แสดงถึงฐานะแสดงถึงอำนาจของท่าน นั้นก็เป็นภาพที่มีชีวิตชีวา แต่การมีชีวิตชีวานั้นครับ ก็ต้องเป็นภาพที่มีความรู้สึกมีชีวิต และจัดสกรีมสีกลมกลืนประสานกันดี แล้วภาพเหมือนมีหลักอยู่อันหนึ่ง คือ มันต้องเหมือน ถ้าพูดตรงๆ ไม่รู้ว่าจะพูดอย่างไรว่ามันต้องเหมือนอย่างเจ้าของแบบ และมีชีวิตอย่างคนจริง คืออย่างคุณประยูร จรรย์วณิช เขียน การ์ตูน นั้นแหละครับ

ง่าย ๆ เลย การเขียนการ์ตูนนี้ เขียน
 ใครคนสำคัญในเมืองไทย คุณบุบผาสอง
 สามเส้นมันจะต้องเหมือน ลักษณะของคน ๆ
 นั้น ต้องเป็นผู้ที่จับคาแรคเตอร์ของคนได้
 ว่าลักษณะของคน ๆ นั้น มีความอ่อนหวาน
 หรือว่าแข็งแกร่ง หรือว่ามีความงาม
 อย่างหยาดฟ้ามาดิน ผู้วาดต้องจับลักษณะ
 ให้ได้ จะเป็นวัยรุ่น วัยแก่ วัยหนุ่ม
 อะไรเราต้องเข้าใจได้ชัดซึ้ง คือว่า
 จิตรกร จะต้อง ถอด ความรู้ สึก ของ คน นั้น
 ออกมาได้ เวลาจิตรกรจะเขียนจะทำอะไร
 ไม่ใช่ถึงบบพอเห็นหน้าเขาก็เขียนเลย เขียน
 เก่งมาเขียนผม น้อยเออะ เขียนไม่ได้
 หรอกครับ จิตรกรที่ดีจะต้องไปสัมผัส
 กับผู้นั้น คือชีวิตคลุกเคล้ากับผู้นั้น พอ
 สนิท และประทับใจในคนนั้นและก็จับ
 ลักษณะคาแรคเตอร์ของคนนั้นได้ รู้ว่า
 คนนั้นมีลักษณะอย่างไรจึงจะเขียนได้ อย่าง
 เช่นอดีตประธานาธิบดีเคนเนดีครับ มี

จิตรกรเอกคนหนึ่งอยากจะเขียนท่าน ไม่ใช่
 ท่านให้เขียน หรือ จิตรกร จะไปเขียนเลย
 นะครับ บอกกันวันนี้เขียนเลยอย่างนั้นก็
 เสียแน่ ต้องไปคลุกคลีอยู่กับท่าน สังเกต
 ว่าท่านทำอะไร ลักษณะอะไรถึงจะสง่า
 งาม ท่านพูดเก่งอย่างไร อะไรที่แสดง
 ลักษณะของท่าน ศิลปิน จะต้องไปจับ
 ลักษณะอุปนิสัยใจคอเสียก่อน จึงจะเขียนได้
 การเขียนเหมือนรูปถ่าย หรือ ถอดแบบ นั้น
 ที่จริงมีมาแต่โบราณเมื่อยังไม่มีรูปถ่าย แต่
 ก่อน มีความละเอียดลออ มีความพิถี
 พิเคราะห์กันนาน ก็เขียนกันได้อย่าง
 ละเอียดลออ ที่นี้ทำไมในปัจจุบันนี้ คน
 จึงไม่พยายามเขียนเหมือนรูปถ่ายดิกะครับ
 หรือว่าถอดพิมพ์เหมือนอย่างรูปนั้น ไม่
 ต้องปั้นไม่ต้องเขียนกันก็ได้ เพราะว่าการ
 ถอดพิมพ์นั้น สมมติว่าปั้นมือ ช่างปั้นกับ
 ปั้นไปให้มีชีวิตชีวา มีแววแสดงให้เห็น
 ความเรียบร้อย หากบอกว่าไม่ต้องปั้นหรือ

เอาปูนปลาสเตอร์มาถอดพิมพ์มือ เทพิมพ์
ออกมา มันก็เป็นมืออยู่แล้ว และมันก็มีชีวิตชีวาอยู่แล้วนี้ แต่ความจริงทาง
ศิลปะบอกว่ามันไม่มีค่า มันไม่มีชีวิต เพราะ
ว่ามันกระต้างครับ ปฏิมากรหรือจิตรกร
สามารถที่จะเห็นความเป็นจริง หรือหลัก
แห่งความงาม คือสามารถวางมืออย่างไร
ถึงจะเหมาะ นิ้วควรจะกระดิกอย่างไร มุม
แง่ตรงไหนถึงจะงาม เพราะฉะนั้นการปั้น
หรือการเขียน จึงมีคุณค่ามากกว่าถ่ายทอด
แบบ ส่วนวิธีการเขียนก็เป็นแบบฉบับ
ของแต่ละบุคคล คือไม่เหมือนกัน อย่าง
ผมเรียนมาต่างไม่ได้ต้องเตะ ก็ทำต่าง
ไม่ได้ บางคนด้วยอารมณ์แรง เกิดความ
ต้องการเร็ว มันก็มีอารมณ์ทำได้ไปอีก
แบบหนึ่ง อย่างในยุคผมเมื่อ ๒๐ กว่าปี
มานี้ ได้รับราชการอยู่กรมศิลปากร เผอิญ
มีศิลปินหนุ่มใหญ่คนหนึ่ง คือ อาจารย์
จำรัส เกียรติก้อง เมื่อสมัยท่านเป็นครู

โรงเรียนสวนสุนันทา หรือสตรีวิทยานี้
 ครับ ท่านก็ชอบกระต๊อมาปีกหนึ่ง เอา
 มาอวดมีรูปหน้าคนเต็มเลยครับ ไม่นักเรียน
 ก็อาจารย์โรงเรียนนั่นแหละครับ ท่าน
 เขียนไว้อาทิตย์หนึ่งเป็นปีกเขียว ท่านเขียน
 ไม่ใช่บ่อยๆ ท่านเป็นผู้มีความขยันอย่าง
 ยอดเยี่ยมเท่าที่ผมได้เห็นมา ถ้าจะเปรียบ
 เทียบกับผมแล้ว ก็ผมทำงานชั้นเดียว
 อาจารย์จารย์ทำงาน ๑๐๐ ชั้น

เพราะฉะนั้น บางทีที่เรียนทฤษฎี
 มากๆ ก็ไม่ใช่จะเก่งนะครับ บางทีก็ผู้ที่มีความ
 อดทนอดทน มีความขยันขันแข็ง มี
 ใจรักไม่ได้ ผมรับเลยครับว่าตอนนั้นผมมี
 ความประทับใจอาจารย์จารย์มาก เกิดมา
 พบคนซึ่งผมถือว่าผมเรียนมาก แต่อาจารย์
 จารย์เป็นผู้มีความมานะและมีความขยันเป็น
 ยอดเยี่ยม วาดได้ดีเหลือเกินและสวยด้วย
 ทั้งครูบาอาจารย์ ทั้งนักศึกษาท่านวาดด้วย
 ดินสอคำ — ขาว สีเดียวเท่านั้นแหละครับ

ไม่มากมายอะไร กระตาก็กระต่ายพิมพ์
 ธรรมดา ท่านก็วาด เอามาดูกันจนถึง
 ท่านโปรเฟสเซอร์ เฟโรจี ตอนสงคราม
 โลกครั้งที่ ๒ ท่านก็เปลี่ยนมาเป็นชื่อไทย
 ในนามของท่านศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี
 โดยที่ท่านมีใจรักประเทศไทยยิ่ง ท่านก็
 ขอยู่และตายในเมืองไทย อย่างคนไทย
 ท่านก็ติชมอาจารย์จรัส อาจารย์จรัสนั้น
 พอมีคนติก็ยิ่งพองใหญ่ พองเป็นจรวดเลย
 ทัศนเขียนหนักใหญ่ครับ ไม่มีเส้นดิน สอ ละ
 สีสรร สีชอล์ค สีน้ำมัน สีอะไรที่เจาะไม่รู้
 ใครเหลือ ใครทิ้ง เอามาบีบหมดเลยครับ
 ที่ใครเหลือบีบเสียแบน ท่านเขียนใหญ่
 เขียนจริงๆ เพราะฉะนั้นผมก็มีครูคนที่สาม
 คืออาจารย์จรัสเอง ท่านเขียนเสียจน
 ผมเห็นต้องหัดเขียนแบบท่าน คือเกิดความ
 ประทับใจว่า เรารู้แต่ทฤษฎี เขียนมือนั้น
 ไม่ไป เพราะฉะนั้นการเร่งเร้าใจหรือการ
 คลื่นนั้นครับ มันช่วยให้เมื่อเห็นคนดี ๆ

เข้าก็เกิดความทะเยอทะยาน อยากทำตาม
 อย่างควย เพราะฉะนั้นผมก็ถือว่าอาจารย์
 จรัสเป็นผู้ที่บุกเบิกในศิลปะเขียนภาพคน
 เหมือน ในยุคเมื่อ ๒๐ ปีมาแล้วนี้ พร้อม
 กับคนก่อนหน้านั้นคือ อาจารย์เพอ หริพิทักษ์
 ซึ่งท่านก็ได้แสดงผลงานของท่านหลายชิ้น
 แต่ท่านอาจารย์เพอนั้น ท่านได้ทำตั้งแต่พื้น
 ฐานแรก คือคนดูแล้วเข้าใจได้ มีหลาย
 ชนิด ตั้งแต่ภาพทิวทัศน์ จนถึงภาพคน
 เหมือนจริง เช่น รูปคุณย่าของท่าน หนักๆ
 เข้าท่านมีประสบการณ์มาก การที่ได้พบ
 ได้ข้อคิดเห็นต่าง ๆ และท่านได้ไปดูงานใน
 ต่างประเทศมาก ลักษณะของท่านก็เปลี่ยน
 แปลงไป ทั้งภาพที่ได้แสดงอยู่ข้างนอก
 นะครับ หลายยุคหลายสมัยที่อาจารย์เพอ
 ท่านเป็นผู้มีเกียรติคุณผู้หนึ่ง ที่ทำงานได้
 อย่างชาวโลก รับรองว่าเป็นจิตรกร
 มาตรฐาน แต่ท่านมิได้เจาะจงเขียนแต่ภาพ
 คนอย่างเดียวเช่นอาจารย์จรัส เกียรติก้อง

ภาพเหมือน นอกจากนั้นยังมีภาพเหมือนประเภทพาณิชยศิลป์ เช่น ท่านจะเห็นได้เมื่อผ่านหน้าโรงหนัง เอ๊ะ! เขาก็เขียนเก่งนี่ ก็เขียนดีนี่ คนที่เขียนดีต้องมีใจรัก มีอารมณ์ ทุกคนเป็นจิตรกรได้ ถ้าทำได้ใกล้ธรรมชาติ ก็อยู่ใน ระดับ ที่ใกล้ประชาชน ถ้าหากทำแบบแปลกขึ้น ใหม่ขึ้นมากก็จะสูงขึ้น ห่างจากประชาชนมากขึ้น คือ คุยกาเข้า บางทีดูผิวกายก็เป็นคนหนัก ๆ เข้าถ้าเขียนคนนั้นหลาย ๆ ครั้งนะครับ จะเอาภายในใจคนนั้นออกมา รูปร่างไม่มีเลย รูปร่างอาจจะเป็นใครไปก็ได้ เพราะศิลปะย่อมมีวิวัฒนาการ อย่างที่อาจารย์ สวัสดิ์ ได้เรียน มาแล้ว มีการเปลี่ยนแปลงไปทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าสมัยดึกดำบรรพ์ มาจนถึง สมัยปัจจุบัน ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ส่วนภาพพาณิชยศิลป์ หรือภาพโปสเตอร์ซึ่งเขียนภาพคนภาพอะไรนั้น เขาก็มุ่งไปในทางกิจการค้า หรือเพื่อ

“วิศุตา” โดย จักรพันธ์ โปษยกฤต

“ลาวีณ” โดย สมโภชน์ อุปอินทร์

“เพ็ญ” โดย สันต์ สารากรบริรักษ์

“จิรา” โดย จำรัส เกียรติก้อง

โฆษณาชวนเชื่อ เช่น โฆษณาสร้อยไข่มุก
 หญิง ก็หาผู้หญิงคอรระหงศรีรับ ผู้หญิง
 ที่หน้าตาสวยงาม โชว์ส่วนสินค้าที่จะแสดง
 เพราะเขารู้ว่าศิลปินนั้นมีผู้นิยม ไปที่ไหน
 ทุกชาติทุกภาษาจะเข้าใจได้ดี เขาก็เอาศิลปิน
 เข้าแทรกกับพาณิชย์ศิลป์ คือเพ่งเล็งไปใน
 ด้านพาณิชย์ศิลป์หรือสินค้านั้นๆ ไปสเตอร์
 ก็แตกต่างกันอย่างนั้น ทำเพื่อประโยชน์
 การค้าการโฆษณา ภาพโรจนังก็ต้อง
 ทำให้ดูโตมโหฬาร ต้องมองในระยะ
 ไกลให้เห็นได้ จึงจะโฆษณาได้เด่นชัด
 ในระยะหลังๆ ผู้เขียนภาพโฆษณาหันมา
 ทางจิตรศิลป์ก็ไม่ใช่่น้อย ดูภาพขนาดใหญ่
 ใหญ่ๆ นั้นไม่ต้องพิจารณาครับ ท่านผ่าน
 ไปก็เห็นได้เลย แต่จิตรศิลป์ซึ่งเป็นภาพ
 เหมือนนั้น ท่านจะดูได้นานๆ ท่านไป
 แกลลอรี่ที่ไหนหรือที่เขียนภาพอย่าง จิตร
 พิศดาร จะมีที่นั่งตั้งให้ท่านดูกลางห้อง
 แล้วก็ภาพนั้นจะติดอยู่ผนังทั้งสองข้าง ท่าน

ดูวันแล้ววันเล่าตงอาทิตย์ท่านชอบ ท่าน
 ไปดูเมื่อไรก็ได้เป็น ภาพวิจิตรศิลป์ ที่มี
 คุณค่า เพราะฉะนั้นจึงต่างกับพาณิชย์ศิลป์
 อิริยาบถที่ช่างเขียน ๆ นั้นก็ต่างกับท่าทาง
 ของรูปถ่าย คือ ช่างจิตรกรจะทำอะไรมัก
 จะวางภาพเค้าโครงเสียก่อน ไม่ใช่สักแต่
 ว่า เขียนไปอย่างเดียวนะครับ จะเขียน
 ใครก็ต้องวาง Composition คือจัดภาพว่า
 คนนั้นควรจะมียุทธลักษณะอย่างไร ผมก็อยาก
 จะให้อาจารย์สวัสดิ์ช่วยอธิบาย ในอิริยาบถ
 ต่าง ๆ ของช่างเขียนให้ฟังหน่อยนะครับ
 เรื่องกริยาท่าทางของแบบช่างเขียนจะเขียน
 รูปกับ ท่าทาง ของรูปถ่ายนั้น ไม่เหมือนกัน
 ครับ คือโดยมากท่านจะเห็นว่า ภาพเขียน
 ที่ดีที่เป็นภาพเหมือนนั้น แบบมักจะวาง
 อิริยาบถเป็นธรรมชาติมากกว่า เมื่อวานนี้
 เองครับ ผมไปถ่ายรูปจะติดบัตรข้าราชการ
 พอไปถึงแต่งตัวเสร็จ ช่างภาพก็ให้ผมนั่ง

สวัสดิ์ —

แล้วก็มาจับไหล่ผมเอียงหน้าซ้กนิตเถอะ
 จัดท่าเสร็จ ช่างภาพก็ว่ายมนิตเถอะครับ
 ผมก็เหมือนคุณนี่ ๆ ตัวเอง ไม่ค่อยเป็น
 ธรรมชาติ แต่ว่าช่างภาพเขาคงจะรู้ว่า
 ถ้าผมทำท่าทาง อย่างนั้นแล้วคงจะออกมา
 เป็นภาพสวย ผมก็ต้องยอมเขาครับ สำหรับ
 ท่าทางของรูปเขียน ถ้าหากเป็นรูปเขียนที่ดี
 ต้องคิดมากกว่านั้น สมมติว่าผมเดินไปตาม
 ถนน ไปพบขอทานเข้าคนหนึ่ง แหม
 น่าสงสารจริง คุณยายนี้ รู้สึกรว่าอยากจะ
 เขียนจับใจขึ้นมา เกิดประทับใจเช่นนั้น
 คุณยายครับ ไปที่ห้องทำงานของผม
 สักหน่อยเถอะ ผมจะให้เอง วันละเท่าไร ๆ
 ก็แล้วแต่เถอะครับ ผมก็คุยกับคุณยายไป
 คุณยายวางอริยาบถไปตามธรรมชาติ แล้ว
 ผมก็ต้องคิด ผมจะเขียนท่าทางอย่างไรดี
 ให้คุณยายสมกับที่จะเรียกร้องความสงสาร
 อย่างนั้น ลักษณะท่าทางของคุณยาย

ประทับใจผมแล้ว เพราะถ้าผมไม่เห็นไม่รู้สึกรู้สีก
ก็คงไม่เชิญคุณยายมานั่งเขียนแน่ คุณไป
คุยมา ต้องดูคุณยายไปนานๆ สักหน่อย
แล้วก็จับอริยาบถซึ่งเป็นชีวิตของคุณยาย
นั่นเอง ก็จะได้กิริยาท่าทางซึ่งเราจะได้รับรู้
จากแบบเป็นธรรมชาติมากกว่าที่จะแสดง
ท่าทาง ทำไต่ทำหนึ่งเท่านั้นเองเพื่อการ
ถ่ายภาพ นี่ครับที่ผมเรียนว่ามีความแตกต่าง
กันระหว่างท่าทาง และอริยาบถของภาพ
เขียนและภาพถ่าย ท่านจะสังเกตเห็นได้ว่า
ภาพเหมือนที่ติดนั้น หัวเราไม่ค่อยจะมีครบ
ข้อมือจะมีบ้าง ถ้าแบบเป็นคนนิสัยร่าเริง
โดยมากไม่ค่อยมีหรือครบ ที่ว่าภาพเขียน
นั้นแสดงหัวเรา เพราะปกติในธรรมชาติ
เราเองหัวเราอยู่เรื่อยๆ อย่างไรไหว มัน
ค้างครับ

ในสมัยโบราณนั้นเคยมีบ้างเหมือน
กัน ที่ภาพเขียนและจัดว่ามีคุณค่าของ
จิตรกรเอกท่านหนึ่ง ผมได้พบเห็นใน

พิพิธภัณฑศิลป์ในต่างประเทศ ก็ยังประทับใจอยู่ว่าฝีมือดีเลิศ จัดเป็นงานชิ้นสำคัญของจิตรกรท่านนั้นด้วย เขียนเด็กกำลังจะทานองุ่น ดูแล้วน่าอรรอยจริงๆ แต่ว่าเป็นรูปเด็กถือพวงองุ่น อ้าปากค้างอยู่อย่างนั้นแหละครับ ไม่ทานสักที ช่างเขียนปัจจุบันนี้ก็อาจจะมีคามนิยมผิดแผกไปจากแต่ก่อนบ้าง คือ ชอบลักษณะท่าทางที่เป็นธรรมชาติมากกว่า อีกอย่างหนึ่ง ช่างเขียนดูอะไรมากกว่าผิวเผิน คือหมายความว่าเห็นแบบนาย ก. ^{๕๗} ก็อยากจะเขียนแล้วรู้สึกอะไรบ้างจากนาย ก. ^{๕๘} นั้น ถึงจะประทับใจอยากจะเขียน เกี่ยวกับเรื่องนั้นผมก็อยากจะเรียนประวัติย่อ ๆ เป็นเกร็ดนะครับ ผมไม่ยืนยันว่าเป็นความจริง แต่จะมากุยกั๊กเพื่อประกอบการบรรยายสักเล็กน้อย มีจิตรกรเอกชาวเยอรมันท่านหนึ่งครับ มีฝีมือเยี่ยม ชอบเขียนรูปเหมือนมาก เขียน

มาแล้วหลายต่อหลายรูป ท่านตั้งใจที่จะ
เขียนคน ซึ่งมีใจบริสุทธิ์ เขียน ไปแล้ว
หลายสิบรูปก็ยังไม่จุใจ วันหนึ่งบังเอิญ
ท่านไปฟังการตัดสินคดีฆาตกรรมคดีหนึ่ง
ปรากฏว่านักโทษผู้นั้นยอมรับสารภาพและ
ก็ถูกตัดสินประหารด้วยครับ แต่ก็นิดใน
การนั้นเพราะว่าผิดจริง ยอมรับโทษทัณฑ์
นั้นด้วยความชื่นใจ ท่านไปขอวาดตอนนั้น
นะครับ แหม หามาเป็นเวลานาน เพิ่งจะ
เข้าเองแหละ ก่อนจะประหารขอเขียน
ก่อน ผมก็เสียใจที่ว่าได้ยืนยันว่าเป็น
ความจริงร้อยเปอร์เซ็นต์ ผมทราบประวัติ
ที่เป็นเกร็ดว่าเป็นเช่นนั้นว่าท่านขอเขียน
เสียใจที่ไม่ได้เห็นภาพนั้นด้วย

เท่าที่เรียนอธิบายมานะก็เพียงแต่จะ
ให้ท่านทราบว่าช่างเขียนนั้นไม่ได้ดูแล
เพียงเป็นรูปของคนๆนั้น คุณลืกว่านนะครับ

ทุอะไร ที่คนอื่นอาจจะไม่รู้สีกก็ได้
 แต่ว่าเมื่อเขาเกิดประทับใจแล้วอดไม่ได้
 ต้องขอเขียน อย่างที่อาจารย์สนิทได้เรียน
 อธิบายว่าอาจารย์จำรัสท่านเขียนเก็บหมด
 เลย ชอบใจเด็กนักเรียน เพื่อน ๆ เขียน
 หมด เพราะพยายามที่จะศึกษาว่าแต่ละคน
 นั้นมีลักษณะต่างกันอย่างไรบ้าง มีความ
 รู้สึกนึกคิดอย่างไร ท่านศึกษามาเยอะแยะ
 จนกระทั่งจับลักษณะได้ ไครมานั่ง เขียน
 ปับรับรองว่าร้อยเปอร์เซ็นต์ต้องได้แก่น
 ต้องคุ่อออกเป็นคน ๆ นั้น นี่แหละครับก็เป็น
 เรื่องที่ช่างเขียนรู้สึก อิริยาบถ หรือท่าทาง
 ของแบบภาพเขียนนั้นต่างกับรูปถ่าย
 อย่างไม่เท่าที่ผมได้เรียนอธิบายมานะ อยาก
 ขอให้อาจารย์สนิทช่วยเรียนอธิบายอีกสัก
 ข้อหนึ่งครับว่าทำไมการจะเขียนรูปเหมือน
 นั้น ช่างเขียนจึงต้องเขียนจากแบบคนจริง
 ด้วย อาจารย์สนิทช่วยเรียนอธิบายด้วยครับ

สนิท —

ตามที่ได้เรียนให้ทราบแล้วว่าการเขียนจาก
คนจริงนั้น มีชีวิตชีวามากกว่าการเขียนจาก
ภาพถ่าย เพราะว่าสีสันของใบหน้าของแต่ละ
บุคคลนั้นะครับ ถ่ายรูปสัปรดครั้งไม่เหมือน
กันรูปถ่ายให้ความจริงก็ไม่แน่ชัดนัก แต่ถ้า
ศิลปินหรือจิตรกรอยู่ใกล้ชิดกับผู้นั้นได้ดูจาก
คนจริงก็จะทราบว่าผู้นั้นผิวอย่างไร อุปนิสัย
ใจคออย่างไร ท่าทางมีบุคลิกลักษณะ ที่เด่น
อย่างไรมีความสง่างามตรงไหน ช่างเขียน
นั้นสามารถจะเน้น จุดต่างๆ ได้ แต่บางครั้ง
จะเขียนคนจริงเรื่อยๆ ไป ก็ไม่มีแบบ ถ้า
ท่านสิ้นชีวิตแล้ว จิตรกรก็อาศัยภาพถ่าย
ต่าง ๆ หรือบางทีอย่างสมเด็จพระพันปี
หลวง^๕ ท่านก็ไม่ได้เสด็จไปยุโรป แต่ว่า
ต้องการให้จิตรกรยุโรปเขียน พระพุทธ
เจ้าหลวงก็ต้องส่งพระบรมฉายาลักษณ์ของ
สมเด็จพระพันปีหลวงไปให้ และก็ส่ง
เครื่องทรงต่าง ๆ ไปให้จิตรกรได้ดูนะครับ
เหตุ^๕นี้ ถ้าเกิดความจำเป็นก็ต้องอาศัยดูจาก

ภาพถ่าย จิตรกรที่ฉันไม่ใช่ดูภาพถ่าย
 ภาพเดียว ชื่นได้ล่ะครับ ก็เหมือนกัน
 ต้องพยายามถอดความรู้สึก ลักษณะออก
 มาให้ได้เสียก่อน คนตะวันตกจะเขียนคน
 ตะวันออกก็ต้องดูภาพของคนตะวันออกให้
 แน่ชัดว่ากะโหลกเป็นอย่างไร เพราะ
 กะโหลกคน ทางเอเชียก็ไม่เหมือนกับ ทาง
 ยุโรป ผิวกายต่างๆ ก็ไม่เหมือนกัน เพราะ
 ฉะนั้นต้องศึกษาให้แน่ชัด ถ้าจะเขียนจาก
 ภาพถ่ายโดยจำเป็นจริงๆ อย่างเช่นจะเขียน
 พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ก็ต้อง study ดูจากภาพ
 ถ่าย หลายๆ ภาพ หรือสมเด็จพระบรม
 ราชนินาถก็คงไม่มาทรงประทับให้เขียนได้
 บ่อย ๆ ถ้าอยากจะเขียนก็ต้อง study ดู
 จากภาพถ่าย อิริยาบถไหนที่ทำงานม ส่ง
 อย่างกับนางพญา ก็จับเอามา อิริยาบถ
 ไหนที่ท่านมีความรู้สึกเมตตาปราณี ต่อ

ประชาชน ก็จับเอาอิริยาบถนั้นมากเขียน
ได้ แต่จริง ๆ นั้น สู้เขียนกับพระองค์จริง
ไม่ได้ แม้แต่จะอย่างไรก็ตามผมทำหลาย
ครั้งหลายหน ก็ต้องเขียนจากตัวจริง
เพราะเลือกผิด เนื้อ กะไม่ถูกหรือครับ
บางคนมีสีแดงตรงโน้น บางคนมีสีแดง
ตรงนี้ อย่างเช่นผมคนนี้ ร่างคน
ขาวบาง ร่างคนขาวทึบ หลายชนิด
เหลือเกิน เรานึกว่าสีขาวยังได้ขาว ไม่ได้
หรือครับ

ขอประทานโทษที่ต้องอ้างอย่างนั้น
เพราะว่า ผมของคนนั้นก็มียหลายลักษณะ
บางคนขาวเหมือนทองก็มี ขาวเหลืองบาง
ดุกุสก็สีก็มี ขาวชนิดปนสีฟ้าก็มี เป็นคนละ
แบบเลยเพราะฉะนั้นการเขียนจากคนจริงจึง
มีคุณค่ามากกว่า หน้าตาคนส่วนมาก หูตา
จมูก ปากเป็นเรื่องสำคัญ เมื่อวาดเป็นภาพ

ก็ต้องเขียนตา หู จมูก ปาก ให้มีชีวิต
 ซ้ำเช่นเดียวกัน ตาคนก็ไม่เหมือนกัน
 บางคนดำ บางคนน้ำตาล บางคนตาแดง
 บางคนตาใส อะไรอย่างนั้นแหละครับเรา
 ก็ต้องให้ใกล้เคียงอย่างนั้น เพราะฉะนั้น
 การเขียนถ้าได้ดูจากตัวจริง ย่อมมีคุณค่า
 มากกว่า และจิตรกรผู้จะเขียนก็มีความ
 สบายใจมากกว่า ใส่ความรู้สึกถอดถ่ายภาพ
 บุคคลผู้นั้นได้อย่างแน่ชัด ไม่มีข้อสงสัย
 ก็ทำให้ภาพมีคุณค่ามากขึ้น ต่อไปผมอยาก
 จะให้อาจารย์สวัสดิ์บรรยายคุณค่าของภาพ
 เหมือน เพราะว่าอาจารย์สวัสดิ์อยู่ในยุโรป
 อยู่ในสถานที่ศึกษาและศึกษากฎเกณฑ์มาหลาย
 แห่ง ช่วยอธิบายคุณค่าของจิตรกรรมภาพ
 เหมือนให้สักหน่อยเถอะครับ

สวัสดิ์ —

เรื่องคุณค่าของจิตรกรรมภาพเหมือน
 เราพูดเฉพาะที่เป็นคุณค่าทางศิลปะ คือ
 หมายความว่ามีความค่าอย่างไร มีชีวิตหรือ

มีความงาม เป็นแบบฉบับเหมือนอย่างที่ผมเรียนหลักเกณฑ์ต่าง ๆ นั้น แต่ว่าถ้าเป็นราคา ก็หมายความว่าคุณค่านั้นเกิดคิดเป็นเงินเป็นทองขึ้นมาแล้ว เรื่องนี้ชักจะยุ่งหน่อยนะครับ เพราะบางที่มันก็ไปด้วยกันได้ บางที่มันก็ไม่ไปด้วยกัน ที่ผมเรียนเช่นนั้น อยากจะเรียนเปรียบเทียบเหมือนภาพยนตร์นั้นแหละครับ ภาพยนตร์บางเรื่องได้ตุ๊กตาทองแต่ไม่ทำเงิน แต่ว่าภาพยนตร์บางเรื่องทำเงินได้เกินกว่าล้านบาท แต่ว่าที่จะได้ลำนนั้นก็ต้องมีคุณค่าด้วยเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ถ้าหากคุณค่ากับราคามันไปด้วยกันได้ ก็เป็นบุญของช่างเขียนแล้ว เราเคยทราบจากประวัติว่า ช่างเขียนหลายท่านนั้นอาภัพเหลือเกิน ไม่ได้รับผลตอบแทนในคุณค่าที่เป็นการเงินเท่าไรเลย

มุ่งหวังที่จะเขียนเพื่อจะได้คุณค่าทางศิลปะ
เท่านั้น แต่เมื่อตายไปแล้วชีวิต ฝีมือ
เช่นนั้นไม่มีแล้ว คนก็เกิดนิยมชมชอบ หรือ
ว่าการสร้างตัวของจิตรกรผู้นั้นถึงระดับจน
กระทั่งได้รับการยกย่อง ผู้ที่มีผลงานของ
จิตรกรคนนั้นก็นับเป็นผู้ที่มีโชคดี นี่แหละ
ครับ เกิดราคาขึ้นมาตอนหลังนี้ เกิดมาก
เสียด้วยครับ เช่นภาพเขียน “โมนาลิซ่า”
ซึ่งหลายท่านก็คงจะเคยได้ทราบประวัติ
ราคาเป็นหลายสิบล้านบาท คุณค่าทาง
ศิลปะสูง ราคาที่ดีด้วย ผมอยากจะเรียนอีก
สักนิดครับ สมมติว่ามีใครสักคนหนึ่งอยาก
จะได้ภาพเหมือน และขอให้ผมเขียนรูปให้
สักรูปหนึ่งเถอะ เขียนรูปดอกไม้ก็เคยชื่อ
ไปแล้ว เขียนรูปอะไร ๆ คุณไม่ใคร่จะออก
ก็ชื่อไปแล้ว แต่ว่าอยากจะได้รูปเหมือน
ด้วย จะนั่งให้เขียนละ ถ้าคนนั้นตั้งใจจริง

โดยชนิดที่ว่าอยากได้ผลงานของผมไว้ ผมก็สบายใจ เพราะผมไม่ต้องพะวงกันว่า เขาจะชอบหรือไม่ชอบ เพราะว่าเขาอยากจะได้ฝีมือของผมแล้ว ผมก็เริ่มต้นเขียน ผมไม่ต้องพะวงเลยว่าแบบฉบับและวิธีการของผมนี้ เขาจะชอบหรือไม่ชอบ จะเขียนสวยเท่าตัวจริงของเขาหรือไม่ ผมทำงานได้อย่างอิสระเพื่อให้มีคุณค่าในภาพเขียนนั้นเท่านั้นไม่ต้องไปเอาใจเขาในวิธีการเขียนหรืออื่นใดเลย แต่ว่าผมซึ่งรับจะต้องรับผิดชอบ ถ้าผมเขียนชู้ๆ ไม่ได้ เสียผมเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ช่างเขียนแต่ละคน จะเขียนรูปอะไรก็ตามแต่ ต้องระวังรักษาคุณภาพของตน ถ้าเซ็นชื่อรับรองหมายความว่า ผลงานอันนั้นเป็นเรื่องที่เรารับรองแล้ว อยู่ในคุณค่าระดับเดียวกับงานประเภทอื่นที่เราทำไว้ ถ้าหาก

ว่ามีท่านผู้ที่ต้องการ ประเท^๕น^๕ละ^๕ก้อ^๕ผม
สบายใจ มีบางท่านบอกว่า อยากจะให้
เขียนรูปเหมือนสักรูปเถอะ บางทีมาหาผม
ที่โรงเรียน ผมเรียนถามก่อนว่า ชอบวิธี
การเขียนของผมหรือครับ แล้วผมก็เอารูป
ที่ผมเขียนอาจจะเป็^๕น^๕ภาพ^๕วิ^๕ท^๕วิ^๕ท^๕ศ^๕น์^๕มา^๕ให้^๕ดู
พอเขาเห็นเท่านั้น เขาบอกว่า ไม่เอาแล้ว
ผมก็สบายใจเพราะว่าผมก็ไม่ต้องเสียเวลา
ทำ ถ้าหากจะฝึ^๕น^๕ทำให้^๕เขา^๕ชอบ^๕ซึ่ง^๕ก็^๕เป็น^๕ไป
ไม่ได้ เขาก็ไม่ต้องฝึ^๕น^๕ใจ^๕รับ^๕รูป^๕ที่^๕ผม^๕เขียน^๕มา
วิธีเขียนนี้แหละครับเป็นแบบฉบับของแต่
ละคน บางครั้งเราอาจจะไ^๕ย^๕ิน^๕ได้^๕ฟัง^๕ว่า
รูปหน้าผมนี้ผิวเกลี้ยง ๆ ทำไมเขียน
ตะปุ่มตะป่ำอย่างกับคนออกฝีดาษหรืออะไร
อย่างนั้น ทำไมเขียนเป็นอย่างนั้นไป^๕ได้^๕
มันคืออย่างไรรูปอย่างนั้น ผมขอเรียนอธิบาย
ว่า วิธีการเขียน หรือแบบฉบับของช่าง

เขียนแต่ละคนมีเป็นของตนเอง บางครั้ง
 บางคนก็อาจจะไม่ชอบ ซึ่งด้วยความจริงใจ
 เพราะฉะนั้นเราจะฝันในเรื่องที่บังคับให้
 รับก็ไม่ควรรับ ก็ต้องเรียนกันก่อนว่า
 ชอบหรือเปล่า ไม่ใช่ช่างเขียนแกล้งทำ
 เป็นวิธีการเขียนและลักษณะของแต่ละคน
 ยกตัวอย่างเช่น จิตรกรบางคนชอบเขียน
 ด้วยเกรียง คือเป็นแผ่นคล้ายๆ มีด ปาด
 ไปปาดมาอย่างหนักต้องเป็นบัน ๆ วิธีเขียน
 อย่างนั้นจะทำให้หน้าเกลี้ยงย้อมเป็นไปไม่ได้
 เพราะฉะนั้นบางครั้งรูปที่ตีมาก ที่มีคุณค่า
 มาก ไม่ได้เหมือนจริง ๆ ทุกส่วนสัคอย่าง
 แบบเลย แต่ก็ต้องเหมือนโดยความรู้สึก
 อย่างที่อาจารย์สนทกได้เรียนไว้ เช่นบอก
 ว่าอยากจะได้รูปปั้นเหมือน เอาปลาสเตอร์
 มาถอดพิมพ์เลย เหมือนทุกสัดส่วนเลย
 จมูกปากเหมือนหมด แต่ว่ามันไม่ใช่งาน

ที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาโดยช่างปั้นหรือโดยช่างเขียน เหมือนแต่ไม่มีชีวิต แล้วก็ไม่มีคุณค่าทางศิลปะ แต่ตรงกันข้าม ถ้าทำด้วยความรู้ความสามารถและด้วยความรู้สึกนึกคิดของช่างเขียนแล้ว กลับมีคุณค่าและเป็นคุณค่าทางจิตรกรรมด้วย สมมติว่าท่านไปฟังนักร้องร้องเพลง ผมเชื่อว่าทุกคนอยากฟังเพลงที่ไพเราะทั้งนั้น เราไปฟังคนร้อง แหม...เสียงใสจริง ฟังแล้วสบายใจ ฟังได้นานเท่านั้น แต่อีกคนไม่ใช่ครับ เสียงพร่า มีกังวาน ผมอยากจะเรียนว่าอย่างคุณมณฑนา โมรากุล นี่ผมฟังทีไรไม่เคยเบื่อสักที ยิ่งชอบมากขึ้นทุกทีครับ เสียงดูเหมือนเป็นประกาย ถ้าเป็นรูปเขียนผมไม่เห็นเรียบ ๆ เลยครับ ถ้าคิดเปรียบเทียบกับรูปเขียน ผมเห็นคล้าย ๆ กับมีประกายเด่น ไหวอะไร อย่างนั้นแหละครับ

ผมไปดูภาพยนตร์เรื่องหนึ่ง เป็นประวัติของ
 นักร้อง และขณะที่เขาร้องเพลง เขาร้อง
 ไปและทำให้เห็นว่าขณะที่เสียงร้องออกไป
 นั้นทำให้โคมไฟที่ช่อไฟสั้นลงครับ พร้าว
 ไปหมดนี้แหละครับความรู้สึกมันประทับใจ
 อย่างนั้น คือบางทีอยากจะเรียนท่านว่า
 วิธีการเขียนนั้น ไม่จำเป็นต้องเหมือนทุก
 อย่างกับแบบ แต่ความรู้สึกที่จะให้มัน
 ชีกรับสำคัญ คือต้องดูเหมือนโดยเป็นคนๆ
 นั้นได้ ลักษณะ และมีคุณค่าทางจิตรกรรม
 ด้วย คุณค่าและราคาของภาพเหมือนนั้น
 ถ้าหากว่าผู้ที่ได้รับไปและเป็นเจ้าของภาพ
 เก็บเอาไว้นาน ๆ ไม่แน่นอนครับ ถึงว่าท่าน
 ไม่ชอบหรือว่าบุตรหลานของท่านไม่ชอบ
 แต่ยังเก็บไว้ วันหนึ่งมันอาจจะมียาสูง
 สุดหรือสูงมากกว่าเท่าที่เป็นอยู่ก็ได้ จะขอ
 เรียนเปรียบเทียบ สมมติว่าคุณพ่อชอบเล่น

กลัวไม้ ไม่แน่มันกลัวว่าคุณลูกจะเล่น
 กลัวไม้ต่อ อาจจะขายหมดทั้งรังก็ได้ หรือ
 ว่าถ้าหากว่าชอบและเล่นกลัวไม้ต่อ รังก็
 ใหญ่โตขึ้นไปอีก นี่ก็แล้วแต่ละคน เพราะ
 ฉะนั้นสมมติว่าคุณพ่อ รักรูปเขียน รูปหนึ่ง
 และก็ป็นรูปเหมือน ลูกอาจจะไม่ชอบเลย
 ว่าเขียนรูปคุณเป็นตะปุมตะป๋าหรืออาจจะมี
 อะไรที่ไม่ชอบ ผมว่ากลัวไม้ อาจจะตาย
 ได้ แต่รูปเขียนไม่ตายครับ เก็บเอาไว้เถอะ
 ครับ ถ้าหากว่าช่างเขียนคนนั้นสร้างตัว
 ขึ้นมา สูงขึ้น ๆ และงานชิ้นนั้น มีคุณค่า
 ราคาอาจจะตืขึ้นก็ได้ ผมแน่ใจว่าราคาอาจ
 จะตืขึ้นกว่า เพราะว่ามันไปฝีมือนั้นไม่มี
 แล้ว อย่างที่ว่าอาจจะมีคุณค่าไม่ใช่เฉพาะ
 ในรูปนั้น อาจจะมีคุณค่าทางโบราณคดี
 อีกด้วย

ทีนี้ จะขอสรุปนะครับเกี่ยวกับภาพ
 เหมือนที่มีคุณค่า หรือภาพเหมือนที่ตืค่า

ที่อาจารย์สนิทได้อธิบายแล้ว ว่าภาพเหมือน
 นั้นถ้าต้องเหมือน เหมือนด้วยความรู้สึก
 อาจจะไม่ใช่ว่าเหมือนอย่างรูปถ่ายก็ได้ นี่แล้ว
 แต่วิธีการเขียน ถ้าหากว่าวิธีการเขียนของ
 บางคนชอบละเอียดก็อาจจะเหมือน คล้าย ๆ
 รูปถ่ายก็ได้ แต่ถ้าหากว่าคนเขียนเขียนด้วย
 ความรู้สึกหรือมีแบบฉบับ ไปอีกอย่างหนึ่ง
 ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนอย่างรูปถ่าย แต่ได้
 ลักษณะและเป็นภาพเหมือนเหมือนคนๆนั้น
 ในชั้นที่ ๑ ก็ต้องเหมือนอย่างนั้นแหละครับ
 เหมือนด้วยความรู้สึก ชั้นที่ ๒ ก็ไม่ใช่ว่า
 เหมือนอย่างเดียวเท่านั้นเฉย ๆ ชัดๆ ต้องมี
 ชีวิตด้วย ชั้นที่ ๓ ก็เป็นแบบฉบับ ก็จะมี
 ลักษณะในการเขียนหรือวิธีการเขียนของ
 ช่างเขียนคนนั้น โดยเฉพาะ เราดูப்பเรา
 บอกอ้อ ช่างเขียนคนนั้นเขียนโดยฝีมือคน
 นั้นแน่นอน ต่อไปก็คือคุณค่าในทางทฤษฎี
 ต่างๆ ในทางเทคนิคอื่นๆใด ที่ว่าสี่สรร

การจัดวางทำอิริยาบถและอื่น ๆ นั้น ก็ถูกต้องตามทฤษฎี ในขั้นสุดท้ายก็ต้องมีความประสานสัมพันธ์กัน คล้าย ๆ กับที่ผมให้หลักเกณฑ์ในการบรรยายครั้งแรก ความประสานสัมพันธ์ของรูปเหมือนนั้น มีพิเศษครับ คือต้องมีท่งไบหน้าเครื่องแต่งกาย กิริยาท่าทางตลอดจน ฉากหลัง ประกอบอย่างที่ว่า ทุกอย่างจะต้องมีความประสานสัมพันธ์ประกอบกันหมดเลย คุณเสร็จแล้วก็ไปเป็นจิตรกรรมภาพเหมือนภาพหนึ่ง ซึ่งมีคุณค่าตามลักษณะต่าง ๆ ที่ผมได้เรียนมาแล้วทั้งหมดนี้ ผมคิดว่าท่านผู้ฟังที่อยู่ในที่นี้บางท่านคงประสงค์จะใช้เวลาวางฝึกหัดเขียนภาพเหมือนบ้าง อาจารย์สนิทจะมีอะไรแนะนำบ้างไหมครับ

สนิท —

ในปัจจุบันนี้ ผู้ประกอบงานด้านศิลปะไม่อาภัพเหมือนอย่างรุ่นผม คือสมัยก่อนนั้น

ผมจะเขียนภาพใครด้วยใจรัก เขียนเสร็จ
แล้วก็ต้องให้เขาเปล่า ๆ คือว่า ช้อ^๕ท่ง
กระตาสีและคินสอ และบางที่เป็นสี
น้ำมันด้วย ถ้าเพื่อนฝูงในกรม^๕ที่รู้จัก
มีเป็นสิบ ๆ คนทีเดียว ที่ผมเขียนให้ใน
สมัยนั้น เพราะว่าถ้าเอาไปขายก็ไม่ค่อย
มีคนซื้อเสียด้วย สู้ให้เจ้าตัวเขาเก็บไว้
ไม่ได้

เมื่อตอนผมรับราชการใหม่ ๆ ผม
ก็อยากจะรู้จักเพื่อนฝูงในกรมเดียวกันให้
มาก ผมก็เขียนแจกเลยครับ ผมไปคุยกับ
ใคร ผมนั่งเขียนแล้วก็แจกให้ไปเลย ปัจจุบัน
นี้ผู้ประกอบงานอย่างที่ผมบอกไม่อาภัพ
คือมีเงินเดือนดูเหมือนจะมากกว่า นายก
รัฐมนตรีอย่างระเด่นบาซูกิ ที่ข้าม^๕น้ำข้าม
ทะเลมาตั้งรกรากหากินในเมืองไทยก็ไม่ได้
เอาทุนอะไรมา แต่ว่าเอาพรสวรรค์^๕ซึ่งมี

อุปนิสัยในทางเขียนใช้ในการทำงาน เพราะ
ฉะนั้นก็เขียนเป็นอาชีพได้ดี

ในสมัยนี้ก็ตื่นตัวกันมาก ท่านนายก
รัฐมนตรีท่านก็ไม่ถ่ายรูปติดบ้านท่านที่บ้าน
ถนนระนอง ท่านก็แต่งตัวสวยงามพลให้
ระเด่นบาซูกิเขียน คุณเลอศักดิ์ สมบัติศิริ
เจ้าของบริษัทรถเมล์ขาว ทั้งบุตรธิดาของ
ท่าน ท่านก็ไม่เอาภาพถ่ายขยายใหญ่ติดบ้าน
หรือกรับ เพราะท่านรู้แล้วว่าภาพ
เหมือนนั้นมีคุณค่า สำหรับเอาไว้ดูและยัง
มีคุณค่าต่อไป ชีวิตในรูปภาพนั้นจะอยู่
นานกว่าตัวเรา เพราะตัวเราเปลี่ยนแปลง
ได้ เหยื่อย่นได้ แต่รูปนั้นสถิตมีชีวิตรื้อ
และอยู่อย่างนั้นแหละครับ อยู่อย่างนั้น
ตลอดไปจนกว่ารูปนั้นจะพังหรือแตกสลาย
เพราะฉะนั้นคุณค่าจึงมีมาก ท่านนายก
รัฐมนตรีท่านก็เขียนภาพเขียนติดบ้านท่าน

คุณเลอศักดิ์ หรือนายธนากรต่าง ๆ
 เดียวกันท่านก็เขียนรูปติดบ้าน เวลาเขียนนั้น
 ทั่ว ๆ ไปนะครีวจิตรกรอย่างที่ผมบอกต้อง
 สังเกตคุณลักษณะอยู่พอสมควร เมื่อจับ
 ลักษณะได้แล้ว ก็วางรูปเสียก่อน อาจจะ
 เป็นรูปเล็ก ๆ ก็วาง Composition ว่า
 ควรจะอยู่ในท่าใดจึงจะงามสง่า ท่าใดจึงจะ
 เหมาะสม เมื่อวางรูปแล้วก็ไปเขียนจาก
 ตัวจริง ผมว่าที่จริงสัก ๓-๔ ครั้ง ครังละ
 ๑ ชั่วโมง หรือชั่วโมงครึ่งก็เสร็จ เพราะ
 ฉะนั้นก็ใช้เวลาไม่สู้มากนัก ไม่เหมือน
 อย่างสมัยก่อนนะครี เดียวกันคนที่มีความ
 ขำนาญมีการศึกษาคี มีความเชี่ยวชาญชั้น
 ก็ยังทำได้รวดเร็วขึ้นอีก

ศิลปการเขียนภาพเหมือน ในสมัย
 นี้ได้ประชาชนทำนุบำรุงมาก จิตรกรที่
 เขียนภาพเหมือนก็นับว่ามีน้อยคน เช่น

คุณจักรพันธ์ ไปชยกฤต ก็เขียนภาพได้
 อย่างเลิศและมีคุณค่าทางศิลปะ เดือนหนึ่ง
 ก็หาได้ไม่น้อย รูปอย่างครึ่งคนท่านเขียน
 ได้รูปละ ๔ พัน ๕ พัน เต็มตัว หมีน
 สองหมื่นบาทก็มี เพราะฉะนั้นผู้ที่สนใจ
 ผมว่าทำได้ ขอให้มิไจรักเท่านั้นแหละครับ
 เราฝึกเขียนด้วยกระดาษด้วยดินสอ อาจจะ
 เขียนคนที่รู้จักมักคุ้นเพื่อนฝูง หรือจะเขียน
 พี่ บ้า น้า อา น้องหรือผู้ใหญ่ก็ฝึกหัดได้
 หรือถ้าเราจะเขียนคนจริงๆ ไม่มีแบบก็เขียน
 ตัวเราเองก็ได้ ใช้กระจกเขียนเสกิตซ์หา
 ความชำนาญไป ถ้าท่านมิไจรัก มีอารมณ์
 แล้วผมว่าเขียนได้เหมือนอย่างท่าน จิตรกร
 ที่ผมได้กล่าวมานมาแล้ว วันนั้นผมก็ขอพูด
 เท่านั้นก่อน แล้วมีอะไรอีกไหมครับ อาจารย์
 สวัสดิ์

สวัสดิ์ —

ต่อไปนี้ ผมอยากจะเปลี่ยนบรรยากาศ
 ให้ท่านผู้ฟังได้ชมภาพสไลด์จิตรกรรมภาพ

เหมือนบ้าง เราได้ถ่ายทำไว้ บางภาพก็เป็น
รูปซึ่งได้ตัดทิ้งแสดงไว้ข้างนอกแล้ว เพื่อ
ประกอบการบรรยายในวันนี้ครับ (ต่อ
จากบทกวีการฉายภาพสไลด์สี่จิตรกรรมภาพ
เหมือน จบการบรรยายในวันนี้)
